

MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI LEXIKON

középkor és
kora újkor

VII.

BALASSI KIADÓ

A ~t az egyházi vagy világi →scriptoriumban, ill. a közelében felállított festőműhelyben készítették. Helyét a kódex megtervezésekor, a szövegtükör kialakításakor előre kijelölték. Témáját a rubrikátor vagy a scriptor rendszerint pár szavas utasításban megadta a festőnek, általában a lapszélén, olykor azonban a kívánt kép helyén. A bekötést megelőzően többnyire levágták a lapszéleket s velük együtt az utasításokat is. A kódex kifestése a szöveg másolását követte.

A középkori forrásokban, elsősorban a kéziratok záradékaiban (→kolofo) a *scriptor* mellett gyakran előfordul a *rubricator* és a *miniator* elnevezés is. A rubrikátor vörös festékekkel (rubrummal) emelte ki a kéziratok szövegkezdeteit, ill. tartalmi szempontból fontos részeit. Főleg a nagyobb munkamegosztásra képes scriptoriumokban a rubrikátor nem azonos a →scriptorral, felelőssége is más: a kiemelendő címek kijelölése ugyanis tkp. szerkesztői munka volt. A miniátor fogalmába nemegyszer a kézirat festője is beleérthető. Elsősorban Itáliában és Franciában azonban különvált a két mesterség és fogalom, s a kézirat festőjét ritkábban *pic-tornak*, *storiatornak*, gyakrabban *illuminátor*nak (*illuminatore*, *enlumineur*) nevezik, tehát olyan mesternek, aki festékek, valamint arany és ezüst segítségével a rajzot kiszínezi.

Irod.: Franco BRUNELLO, *De arte illuminandi e altri trattati sulla tecnica della miniatura medievale*, Vicenza, 21992; Maurice SMEYERS, *La miniature. Typologie des sources du Moyen Âge occidental*, Fasc. 8, B-I, B-2, Turnhout, 1974.

Wehli Tünde

minoriták →ferencesek

mintakönyv →műhely

mintalap →műhely

minuszkula →paleográfia

mi-parti (fr. 'felemás, felezett')

A ~ kifejezést a haránt-, vízszintes vagy mindkét irányban különböző színekre

osztott öltözékekre használták. Leggyakrabban a →harisnya szarát készítették két különböző színű textíliából. Eredete a 10. sz.-ra vezethető vissza, amikor a hűbéresek, szolgák, hivatalnokok, törvénytisztogatók, zsoldosok az uralkodó címerszíneit viselték öltözékükben. A ~ később jelölhette a városok színeit, a heroldoké az uralkodóé. A táblaképeken gyakran a világi hívságok szimbólumaként jelenik meg, a tiltások dacára az ifjúság Európa-szerte kedvelte. Végül a 16. sz.-ra az udvari bolondok és a társadalom perifériájára szorultak öltözékévé vált. A magyarul *felemásnak* nevezett ruhadarab a magyar viseletben ritkán fordul elő. ~t visel a veleméri templom Háromkirályok-freskójának lovásza és a gelencei templom Antiochiai Szt. Margit legendáját ábrázoló falképének királya. 1427-ben Vásárhelyi Erdélyi János végrendeletében említik: „Item parvulo meo Blasko unam tunicam felemas.” 1517-ben Leopold Pheffer pozsonyi polgár testamentumában is előfordul egy különböző színű darabokból összeállított („eingetaillts”) öltözet.

Irod.: NEMES Mihály, NAGY Géza, *A magyar viseletek története*, Bp., 1900; Michèle BEAULIEU, Jeanne BAYLÉ, *Le costume en Bourgogne de Philippe le Hardi à Charles le Téméraire*, Paris, 1956; Veronika MERTENS, *Mi-Parti als Zeichen. Zur Bedeutung von geteiltem Kleid und geteilter Gestalt in der Ständetracht*, Remscheid, 1983 (Kulturgeschichtliche Forschungen, 1); Jutta ZANDERSEIDEL, *Textiler Hausrat. Kleidung und Haus-textilien in Nürnberg von 1500–1650*, München, 1990; *Bildwörterbuch der Kleidung und Rüstung vom Alten Orient bis zum ausgehenden Mittelalter*, Hrsg. von Harry KÜHNEL, Stuttgart, 1992; SZENDE Katalin, *Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen*, Bp., 2004, 152 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 32).

Tompos Lilla

mirákulumoskönyv

A mirákulumszöveg mint önálló irodalmi műfaj nagy számban először a különböző bibliai könyvekben fordul elő,

Illusztráció a máriavölgyi mirákulumoskönyvből (Nagyszombat, 1742)

ezért az európai gondolkodás mirákulum-konceptiója a Biblián, elsősorban az Újszövetségen alapul. Ebben az összefüggésben a *mirákulum* ("csoda") kifejezés komplex eseményt jelöl, melynek alapvető vonásai: 1. nem egyezik meg a normális emberi tapasztalattal; 2. természetfeletti (isten) erő megnyilvánulásának tartják.

A középkori vallásos irodalomban a bibliai mirákulumok mellett fölbukkanak a →Máriához és a szentekhez fűződő, az ő közbenjárásuknak tulajdonított csodákról szóló mirákulumszövegek. Mellettük szintén önálló műfajként jelentkezik a középkor végén a mirákulumjáték, amely a vallási drámán belül külön játéktípust képvisel.

A Szűz Mária-mirákulumok gyűjteményének középkori hagyománya a 16–17. sz.-ban új könyvtípusokban éled újjá. Ilyenek a búcsújáráhelyek keletkezéséhez kötődő csodás eseményekről szóló könyvek és a búcsújáráhelyek mirákulumfeljegyzései. Az utóbbiak alapvetően

imameghallgatások vagy csodás jelek leírásai.

Az újkori ~ek a barokk kori áhítati és egyháztörténeti irodalom műfaji rendszerébe tartoznak. A nyomtatott ~ek a népi kultuszt (folklórt) rögzítik, és alapul szolgálnak a további folklorizálódásnak. A kéziratos mirákulumszövegek többnyire belső egyházi használatra készültek. Ezekből elsősorban egy-egy adott kegyhely szerzetesei vagy világi egyházi személyei állították össze a nyomtatásban kiadott műveket. A kötetek szerkesztői teológiai, történeti műveltséggel rendelkeztek; ez arra utal, hogy a ~ek összeállítását a kor történeti, irodalmi műfajai-val és teológiai kérdéseivel egyenrangú feladatnak tekintették.

Mo.-i kegyhelyről 1648-ból ismerjük a legkorábbi nyomtatott ~et. Számuk a század végéig nem érte el a 10-et, a 18. sz.-ban azonban 30-nál is több készült, zömmel szerzetesek által gondozott búcsújáráhelyről. A ~ek kiadásában a →ferencesek voltak a legaktívabbak, őket követték a →pálosok, de 1-1 →jezsuiták, →piaristák, →szerviták, →trinitáriusok és →baziliták által gondozott kegyhely is képviseltette magát kiadvánnyal. Sassinról, Máriavölgyről és Máriaradnárol több kiadásban, ill. több nyelven is megjelent ~. A 17. sz.-ban szinte egyeduralmú latin mellett 1700 után megnövekszik, majd túlsúlyba jut a nemzeti nyelvű – elsősorban magyar, német, szlovák – kiadványok száma. A könyvek címlapját, ill. címlapelőzőkét gyakran díszítik fa- vagy rézmetszetek, melyek többnyire a kegyképet, a kegytemplomot és környezetét ábrázolják, olykor a csodatevő jellegre is utalva. A máriavölgyi (1742) és a zágrábremetei (1762) könyvet a mirákulumszövegeket megjelenítő belső illusztrációk is kísérik.

A 17. sz.-ban szinte kizárólagosnak mondható a ~ek egyházi használata. A 18. sz.-ban a használók'köre kiterjed a világi társadalom magasabb köreire is, a ~ mintegy a kéziratos →orvosi könyv vallási alternatívájává válik. A század végétől már döntően az alacsonyabb műveltségű és társadalmi helyzetű rétegek olvasmánya. A ~ek fő forrásként szolgálnak a vallásos

Illusztrációk a máriaradnai mirákulomskönyvből (Buda, 1763)

célú →zarándoklatoknak mint komplex kulturális jelenségnek a kutatásához. Ugyanakkor nem csupán egy vallási megnyilvánulás történetét mutatják be, hanem rávilágítanak az adott korszak társadalmi, gazdasági és politikai viszonyainak alakulására, valamint mentalitásának több vonására is.

Irod.: Augustus Florianus BALOGH, *Beatissima Virgo Maria Mater Dei, qua Regina et Patrona Hungariorum*, Agriae 1872; Peter BERNARDS, *Die rheinische Mirakelliteratur im 12. Jahrhundert*, Annalen des Historischen Vereins f. d. Niederrhein, Heft 138(1941); Uda EBEL, *Das altromanische Mirakel. Ursprung und Geschichte einer literarischen Gattung*, Heidelberg, 1965; Dieter HARMENING, *Fränkische Mirakelbücher. Quellen und Untersuchungen zur historischen Volkskunde und Geschichte der Volksfrömmigkeit*, Diözesangeschichtsblätter, 28(1966); Peter ASSION, *Die mittelalterliche Mirakel-Literatur als Forschungsgegenstand*, Archiv für Kulturgeschichte, 50(1968); Yves CHAUVIN, *Livre des miracles de Saint-Catherine-de-Fierbois, 1375-1470*, Poitiers, 1976; FÜGEDI Erik, *Kapisztránói János csodái. A jegyzőkönyvek társadalomtörténeti tanulságai*, Sz, 111(1977); Matthias ZENDER, *Mirakelbücher als Quelle für das Volksleben im Rheinland*, Rheinische Vierteljahrsblätter, 41(1977); TÜSKÉS Gábor, *Kéziratok és nyomtatott mirákulum-szövegek*, Artes populares, 8(1982); Benedicta WARD, *Miracles and the medieval mind. Theory, record and event, 1000-1215*, London, 1982; Wilhelm THEOPOLD, *Mirakel. Heilung zwischen Wissenschaft und Glauben*, München,

1983; KNAPP Éva, *Barokk kori mirákulomos könyvek magyarországi búcsújáráshelyekről*, Diss., Bp., 1984; TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva, *Egy feltáratlan forráscsoport: barokk kori mirákulomos könyvek magyarországi búcsújáráshelyekről*, ItK, 89(1985); KNAPP Éva, *Remete Szent Pál csodái. A budaszentlőrinci ereklyéhez kapcsolódó mirákulumfeljegyzések elemzése*, in „Mert ezt Isten hagyta...” Tanulmányok a népi vallásosság köréből, szerk. TÜSKÉS Gábor, Bp., 1986; Gábor TÜSKÉS, Éva KNAPP, *Mirakelliteratur als sozialgeschichtliche Quelle: barockzeitliches Wallfahrtswesen in Ungarn*, Schweizerische Archiv für Volkskunde, 84(1988), Heft 1/2; TÜSKÉS Gábor, *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirákulumirodalom tükrében*, Bp., 1993.

Knapp Éva

mise

A kat. liturgia, istentisztelet áldozatbemutató szertartása. A ~ kifejezés, bár vlsz. régebbi eredetű, csak a 4. sz.-tól mutatható ki, először Galliában. Sevillai Izidor szerint a *missa* (*missio, dimissio*) szó eredetileg a katekumeneket távozásra felszólító elbocsátás volt az igeliturgia végén, mert az eucharisztikus ünneplésben csak a már megkeresztelték vehettek részt. Később az eucharisztikus ünneplést lezáró „Ite, missa est” elbocsátásra vezették vissza a ~ kifejezést. A keleti egyházban a →szent liturgia elnevezés használatos.

A ~ szertartása az őskeresztények áldozati lakomájából alakult ki, amellyel a hívők →Jézus Krisztus halálának és fel-